

EGY TÖRÖK SZÚFI KÖZÖSSÉG NÉPDALAI ÉS VALLÁSI ÉNEKEI

SIPOS, János

A cikk egy misztikus iszlám közösség, a Törökország európai részében élő trákiak bektásik zsoldáiról és népdalairól szól.¹ A bektási az egyik legfontosabb törökországi dervisrend. Miután 1071-es malazgirti győzelmük után a törökök elkezdtek betelepíteni Közép-Ázsiából, az ortodox iszlámmal együtt a heterodox iszlám is terjedt Anatólia-szerte. A bektási rend alapítása is egy, a 13. században Horaszánból Anatóliába vándorolt szúfi gondolkodóhoz, Hadzsi Bektas Velihez köthető, aki magával hozta a török világ misztikus áramlataira alapvető hatást gyakorló szúfi gondolkodó és költő Ahmed Yeszevi tanait. Bár a többi szerzetesrenddel együtt ezt a rendet is többször felszámolták (legutoljára 1925-ben), közösségeik a mai napig működnek.

Misztikus iszlám csoportok tagjaitól már 1987–1993 közötti törökországi tartózkodásom alatt is gyűjtöttem. Akkoriban Bartók Béla 1936-os török gyűjtését folytatva először átfogó képet kívántam rajzolni az anatóliai népzeneről, és Törökország sokszínű képét alkotó kisebb-nagyobb közösségek egyedi kultúrájára nem fordíthatam külön kellő figyelmet. Az azonban már akkor feltűnt, hogy a magyar dallamokhoz hasonló török népdalok között milyen nagy arányban szerepelnek az alevi-bektási közösségek dallamai.

A bektási vallási közösségek zenéje még nagyrészt feldolgozatlan. Pedig erős hagyománytiszteletük, kultúrájukban a zene kiemelt szerepe és az iszlám előtti szokások megőrzése arra figyelmeztetnek, hogy érdemes köreikben régebbi törökségi zenei kultúrák nyomait keresni.

A bektásik vallásgyakorlásában a Korán helyett a jelentős szúfi költők művei játsszák a központi szerepet. Ezeket a népi használatban folklorizálódó, variálódó verseket nem szavalják, hanem éneklik, és bennük az Isten iránti szerelem sokszor a földi szerelem hevével jelenik meg. Ugyanakkor a versek elvont és gyakorlati tanításai, útmutatásai ugyanolyan fontosak a mai kor emberének, mint voltak megfogalmazásuk idejében, és azután is, évszázadokon keresztül.

A bektási kutatás magyar oldalról annak az összehasonlító népzenei vizsgálatnak egy lépése, mely Bartók 1936-os anatóliai útjával kezdődött, Vikár László és Bereczki Gábor 1957–1978 közötti Volga-Káma vidéki gyűjtéseivel folytatódott, és jelenleg a magam anatóliai, kaukázusi, azeri, kazak, kirgiz, türkmén valamint mongol és észak-amerikai indián helyszíni népzenei kutatásaimmal zajlik. Ebbe a soro-

¹ A továbbiakban a trákiak bektásiként a Törökország trákiak (tehát európai) részén élő bektásikat értem.

zatba földrajzilag is jól beleillik az Anatólia és Magyarország között élő bulgáriai törökök zenéjének vizsgálata.

A terepmunka 1999 novemberében kezdődött, amikor feleségemmel és kutatótársammal, Csáki Évával részt vehettünk a törökországi bektási vallási előljárók (*babák*) gyűlésén. Erre az eseményre előadónak fontos embert hívtak meg maguk közé, egy jogász professzor egyetemi tanárt. A résztvevők választ vártak felénk kérdéseikre: hogyan védekezzenek az erőszakkal szemben? Félnek a támadásoktól, a gyermekeiknek sem mernek beszélni olyan történetekről, mint a Szivaszban történt atrocitás, ahol a helyi szunniták tizenötezer tömege rágyújtotta a Madimak szállót az odamenekült alevikre.

A külvilággal szembeni óvatos viselkedésük ellenére a tanácskozás után mégis meghívásokat kaptunk babáktól, sok ajtó megnyílt előttünk, és megkezdődhetett a gyűjtés. 1999–2003 között több mint 900 dallamot vettünk videóra 24 tráki faluban 150 bektási férftól és nőtől. A kutatássorozat végére úgy tűnt, hogy fő célunkat elértük: a vallási dalok túlnyomó többségét felvettük, és számos népdalukat is rögzítettük. Ez elegendőnek tűnt a közösség zenei világának bemutatásához. Számunkra azonban a dallamok nem csupán elemzéshez szükséges száraz adatokat jelentenek, mindegyik mögött személyes élmények, élethelyzetek, emberek, viselkedésük, környezetük áll.

A tráki bektásik ősei részben Anatóliából kerültek a mai Bulgária területére, ahonnan üldöztetések miatt a 19–20. század során több hullámban visszamenekültek Törökországba. Ezért népzenejüknek az anatóliai és a bulgár népzenehez való kapcsolatait is meg kellett vizsgálnunk, ezen kívül érintjük a bektási népzene más török népekkel, valamint a magyar népzenevel való kapcsolatait is.

A törökországi bektásik történelméről, a miszticizmusról, a szúfizmusról és specifikusan a bektási vallási alapelvekről, filozófiájukról számos tanulmány és könyv látott már napvilágot. Ezekben a legfőbb tények nagy vonalakban megegyeznek, a részletekben azonban sok az eltérés, és a fehér foltok sem ritkák.

Ezzel szemben alig van olyan tanulmány, különösen könyv, mely törökországi népi vallási énekekkel foglalkozna. Egy közösség vagy terület zenéjét rendezett formában tárgyaló, a török népi és vallási dallamokat összevető és szélesebb környezetben is értelmező írás pedig még egyáltalán nem látott napvilágot. Pedig világos, hogy a népi vallások sok elemét őrzik az iszlám előtti török kultúrának, ezért kutatásuk elsődleges fontosságú többek között a török identitás, a török etno- és kultúrgenezis megértéséhez. A sok népre kiterjedő széles körű összehasonlító kutatás pedig lehetőséget ad arra, hogy megállapíthassuk egyes zenei jelenségek általános vagy specifikus voltát. Ugyanakkor a cikk végén közölt dalszövegek olvasása közben az olvasó benyomást szerezhet e csoport tagjainak mindennapi gondolkozásáról és vallási elveiről. Felhívom a figyelmet arra, hogy a cikkben szereplő dallamokat magunk vettük fel, és jegyeztük le, tehát közlésünk első kézből való és hitelességéhez nem fér kétség.

A bektási rend rövid története

Az iszlámhívók között már a 9. századtól kezdődően mindinkább elkülönültek a merev skolasztikus vallási törvényű teológia híveitől azok, akik az anyagiaktól a szellemiek felé fordulva Istent, valamint a hozzá vezető utat saját magukban keresték. Az iszlám miszticizmus, vagyis a szúfizmus az askézist méltánylandó cselekedetnek tekintette, erre utal már az is, hogy az irányzat elnevezése az arab *szuf* ‘gyapjú’ jelentésű szóból ered. A 7–8. századi askéták ugyanis durva gyapjúköntöst viseltek remetei magányukban vagy kis közösségeikben.

Azok a gondolkodók, akik kifejlesztették a szúfi eszmerendszert, az újplatonizmus gondolatvilágát is beemelték a *taszavvuf*nak, ‘iszlám miszticizmus’ nevezett rendszerükbe, és hatottak rájuk középp-ázsiai, indiai, legfőként buddhista eszmék is.² Ugyanakkor sok helyen megőrződtek korábbi török természeti vallásoknak, az ősök kultuszának és a samanizmusnak a nyomai is. Ebben a heterodox vallásban az ősök tisztelete mellett erősen élt a samanizmus és a *tengrizmus* ‘az ég tisztelete’.³ Ellenzői felrótták, hogy szertartásaikon nők és férfiak együtt imádják istent – ahogy ezt a mai bektási szertartásokon is látjuk.

A szúfizmus az iszlámmal együtt az arabok és a perzsák között egyaránt terjedt, és a mai napig ismert a törökség északi ágát képviselő tatároktól az azerikig, a legnyugatibb csoportot képviselő balkáni törököktől az ujugurkig.⁴ Jeles képviselői többek közt Al-Farabî (870–950) és Ibn Sîna (980–1037). A 13. században Spanyolországban Muhyiddin Arabî munkássága számított alapvetőnek, török területen pedig Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Yesevi, Sah İsmail és mások működésének köszönhetően Horaszántól a Balkánig egy páratlan kulturális és civilizációs jelenségnek lehetünk tanúi. Példaképpen említem, hogy Rûmî *Mesnevi* című műve, melyben a szúfizmus szövi át az iszlámot, évszázadokon át hatott iszlám területeken, sőt, a nyugati világban is.

Horaszánnak a Szeldzsuk Birodalom központjának különleges fontossága volt az Anatóliába vándorolt török törzsek számára. Ezzel a magas műveltségi és tudományos színvonaláról ismert területen levő középp-ázsiai központtal az anatóliai törökök később is sokáig fenntartották a kapcsolatot. Itt alapította meg tanítványaival az első török dervisrendet a misztikus vallásalapító költő Ahmed Yesevî (?–1166). Yesevî, aki példamutató életével morális rangot vívott ki, óriási szerepet játszott a török irodalmi nyelv kialakításában is. Műveit nem a korában divatos arab vagy perza nyelven és stílusban írta, hanem időmértékes verselésű török nemzeti versformában. Leghíresebb munkája a *Hikmet* ‘Bölcsesség’ címet viseli.⁵ A jeszevizmus a törökök között úttörő szerepet játszott az iszlám elterjesztésében; még a 15–16. században is szép számmal akadtak követői.

² Goldziher 1981, 155, 173. old.

³ Artun 2002, 25–39. old.

⁴ A középp-ázsiai szúfizmus bizonyos elemeinek Középp-Ázsia török nyelvű törzsei samanizmusával való kapcsolatáról többen is írtak: Knorozov 1949, Suhareva 1959, 130, Bajalijeva 2003, 83. old. Tatárok közötti szúfizmusról ld. Sibgatullina 1997.

⁵ Ennek egyik kéziratát az MTA Keleti Gyűjteménye őrzi.

A szúfizmus és a bektásizmus is fontos szerepet játszott a török államalapításában: török nyelven hirdetett, az Anatóliában elterjedt görög gnoszticizmussal⁶ speciálisan fűszerezett misztikus nézeteik segítségével el tudták különíteni magukat a többi mohamedán néptől.⁷

Amikor 1037-ben a Van tónál az oguz seregek, majd 1071-ben Malazgirt-nél a szeldzsukok legyőzték a bizánciakat, elkezdődhetett a törökök beáramlása Anatóliába. A bevándorlók zömét olyan türkmén⁸ törzsek alkották, akik az újabb és újabb népvándorlási hullámok miatt menekülni kényszerültek a sztyeppvidékről és Transzoxániából. A menekültek Horászánon át vándoroltak a Kaszpi-tengerig, ahonnan a partvonalat követve eljutottak az iráni Azerbajdzsánba, majd tovább Anatóliába.⁹

Bektásik a Balkánon

A Balkánon a bektásizmus a 13–14. században terjedt el. A legenda szerint Hacı Bektaş Veli személyesen küldte el repülő szőnyegen egyik szent emberét, *Szári Száltukot*, előbb Grúziába, majd a Fekete-tenger nyugati partjaira, hogy híveket toborozzon a rendbe. Szári Száltuk Dobrudzsában Kılgra (Kaliakra) városában alapított kolostort, ahol az arab utazó, Ibn Batuta is megfordult. Útleírásában (1325 körül) Szári Szaltuk már történelmi személyként szerepel, aki a legenda szerint a híres iszlám szent, *Hızır* segítségével megölte a hétféjű sárkányt.¹⁰ A Balkán-félsziget elfoglalása után hamarosan Konstantinápoly is a törökök uralma alá került.

Később, a mongol támadás miatt sokan vándoroltak Anatóliából a nyugatibb bizánci végekre, és a balkáni területeken folytattak gyarmatosító tevékenységet. Ezek a bektásik magukat az anatóliai kalenderikkel és haydarikkal együtt *Rum Abdal*nak nevezték.¹¹

Ma a bulgáriai törökök közt egy maroknyi kisebbséget neveznek *kizilbas*oknak, akik egymástól viszonylag távol eső helyekre települtek: Deli Orman (Ludo Garie) és Dobrudzsa, Gerlova, Stana Zagara és Haskovo, Kircaali településekre.¹² Ők a 16. században Anatóliából elvándorolt szafavida *kizilbas*ok leszármazottai lehetnek,

⁶ A gnoszticizmus a kereszténység korai szakaszában a keleti elemeket elegyítette görög filozófiai elemekkel.

⁷ Türk Edebiyatı Tarihi I (1987, 116–117. old.).

⁸ Az oguz törököket az egész akkori iszlám világ türkméneknek nevezte, Fodor 1999, 3. old. és Ocak 1991, 113. old.

⁹ Ez a bevándorlás változó intenzitással, pl. a mongol hódítás alatt felerősödve tartott egészen a 16. század elejéig, amikor az oszmán–szafavida konfliktus miatt a további bevándorlások megálltak.

¹⁰ Birge 1937, 51. old. A keresztények sárkányölő Szent Györgyével mutat szoros párhuzamot Hızır alakja.

¹¹ Clarke 1999, 57. old.

¹² A bektásik ezen helyeken élő csoportjai a *cselebik*, *babadzsanok*, *Otman baba*, *Demir baba* és *Ali Kocs baba*-féle közösségek.

amit számos néprajzi kutatás is alátámaszt.¹³ Helyszíni kutatásai alapján a nyolcvanas évek elején de Jong észrevette, hogy a bulgáriai kizilbasok szertartása számos rokon vonást mutat a török tahtadzsikéval.¹⁴ Még korábbi eredetről tesznek tanúbizonyságot a bulgáriai Deli Ormanban élő szekták, az ő szertartásaik teljesen eltérőek a többi balkáni kizilbasokétól.¹⁵ Az általunk vizsgált közösségek tagjai is ezekről a helyekről származnak.

Alevik, bektásik és szúfik Törökországban

Látszólag egyszerű az alevi és a bektási fogalmak kettéválasztása, ugyanis az alevi elnevezés viszonylag új, előtte a bektási (és a *kizilbas*) volt érvényben.

Tudjuk, hogy nem adható meg egy konkrét időpont, amikor a törökség felvette az iszlámot, helyette azt mondhatjuk, hogy évszázadokon át izlelgették, kóstolgtatták. Anatóliában nagyjából egy időben terjedt mind az ortodox, mind a heterodox iszlám. A síta ág követői közül a városiakra az iráni kultúra hatott erősen nyelvvel és vallásfelfogásával, míg a nomád és félnomád türkmének átvették az iszlám hit néhány elemét, de megőrizték ősi hitüket is.

Az évszázadok során mind jobban eltávolodott egymástól a városi és a falusi ág. Egyes vélemények szerint a városi ág folytatói a bektásik, a falusiak pedig Sah İsmail apjának, Haydar sejknek (1460–1488) a követői, akiket *kizilbas*oknak neveztek.¹⁶

A *kizilbas* később azok neve lett, akik az iráni szafavidákat támogatták az oszmánokkal szemben, majd a kurdokra kezdték alkalmazni. A név fokozatosan egyre pejoratívabb hangulatot kapott, majd a 19. század végétől megjelent helyette az *alevi* elnevezés. Mélikoff (1999, 3. old.) szerint az *alevi* mára ugyanazt a jelentéstartalmat hordozza, amit annak idején a *kizilbas*. Azt is megállapítja, hogy a *kizilbas*ok vallása nem síta iszlám, inkább az iráni szafavidák hittételeinek szúfizmussal átítatott türkmén interpretációja.

A mai Törökországban mindez egy összetett és nagymértékben átpolitizálódott kérdés, melyről sokan és sokfélet mondanak. Jellemző, hogy az *Encyclopaedia of Islam* definíciója sem cseng egybe a bektásik önmeghatározásával.¹⁷ A törökországi (szunnita) közvélemény egy része úgy tartja, hogy az alevik ma kurdok, a bektásik pedig törökök, a dolog azonban ennél sokkal összetettebb, ez az etnikai felosztás nem fedi a valóságot, mert pl. Urfa lakosságának túlnyomó többsége kurd száрма-

¹³ Babinger 1922.

¹⁴ A legjobb eddigi kutatástörténetet, valamint a Mersin környéki *tahtadzsik*nál végzett tepermunka eredményeit ld. Çıblak 2005. Ebben külön fejezet foglalkozik a tahtadzsik vallási életével és hiedelmeivel (43–92 és 213–216. old.).

¹⁵ de Jong 1985, 30–32. old.

¹⁶ Mélikoff és Köprülü elképzelése a 20. század első felére még érvényes lehetett, de mára a bektásik nem feltétlenül urbánusabbak az aleviknél (Clarke 1999, 17. old.).

¹⁷ A K. Noyannal Izmirben készített interjúnkból kiderül, hogy a bektásikat nem foglalkoztatja a közvélekedés. Megfogalmazhatnak elmarasztaló, sőt dehonesztáló véleményt is rájuk, nem fognak védekezni, a saját útjukat járják.

zású, de szinte mind szunniták. Bizonyos, hogy Kelet-Anatóliában kurdok csatlakoztak inkább a misztikus iszlámhoz, míg a Balkánon a hódító törökökkel érintkező helyi lakosság.

Noha az alevik és a bektásik nem fogadnák el a két csoport egybemosását, hagyományaik, szertartásaik, imáik között nagyon sok közös vonás van.¹⁸ Alapvető különbség azonban, hogy a *cselebijan* ág szabályainak megfelelően alevi csak az lehet, akinek a szülei is alevik (illetve aki beházasodik). Ezen belül is Ali vér szerinti leszármazottai, az ún. *odszakadék* az első osztályú alevik, míg a házasság révén bekerült rokonok másodrendűek.

A lakosság többségét alkotó szunnita törökökhöz képest az alevik elkülönülése hangsúlyozott. Ők Ali követői, akik nem azonosulnak a szunnita iszlámmal. Ehhez képest a bektásik, bár szintén a „nem-szunnita” oldalon állnak, és legfőbb szentjük nekik is Ali, magukat a török nyelv őrzőinek, az ősi török vallás megtartóinak, az igazi törököknek tartják.

A többségi szunniták és a kisebbségben levő alevi–bektási hívők közötti ellentéteknek történeti okai is vannak. Míg a szunnita vallási iskolákban (medreszék) a konzervatívabb, a Koránhoz kötöttebb utat járták, a misztikus iszlám szúfi derviskolostorok (tekkék) a megújulást, a szabadságot zengték. Ez utóbbiak Allah végtelen szeretetét hirdették, egyes utazók véleménye szerint helyenként szertelen örömmünepekkel. Nemcsak hogy nem imádkoztak naponta ötször a dzsámiban, de Allahot dicsérendő még dalra is fakadtak. A konzervatív szunnita medreszékhez képest a tekkékben gyülekező misztikus szúfik nézetei, alapelvei, stílusa és gyakorlata is eltérő volt. A mennyországot nem hűs vizek partján sétáló angyalkák képével írták le, nekik a mennyország a vallási szépségek érzékelésének, legfőként pedig Istenhez való eljutásnak felelt meg. A (nemcsak iszlám hitű) *ember* került érdeklődésük és filozófiájuk központjába; hirdették, hogy mindenki számára nyitva áll a mennyország kapuja, induljon el ki-ki egy úton, mely oda vezet.¹⁹ Lényeges eltérés a két tábor közt a szúfik istenszeretete és a szunniták istenfélése is. Azok a Korán részletek (*áyet*), melyeket a medreszékben ismételtettek, hogy ‘rettegd Allah haragját’, a tekkében élő dervisek szerint az istenteleneknek szólnak.

Amennyire elutasították annak idején a medreszék a szúfizmust, a nép oly nagy szeretettel fogadta azt. Ezért néhány éleslátású oszmán uralkodó, hogy megnyerje a nép szimpátiáját, egyik-másik szervezetbe beépítette a saját embereit egyrészt, hogy azok emeljék a tekkék tekintélyét, másrészt, hogy maga első kézből értesüljön az ott folyó dolgokról.

¹⁸ Az alevizmus egyik legtömörebb ismertetője Arslanoğlu 2000, 153. old. olyan alapelveket, szentek nevét stb. sorolja fel, melyek a bektásiknál is alapvetőek. A bektásizmust, mint az alevizmus anatóliai elterjesztésében fontos szerepet játszó áramlatot fogja fel.

¹⁹ A bektásik egyik nefesének első verszaka szólítja így a derviseket: *Kinyílt a mennyország kapuja, / Rubin csillámból készült. / Hajszálnál keskenyebb a hidja, / Jöjj, ha át tudsz kelni rajta.*

A trákiai bektásik zenéje

Az alvik–bektási költők soha nem csak recitáltak, hanem énekelték a dalaikat. Ebben a kultúrában a zenének kivételes szerepe van, és Törökország számos területén hangzanak fel *nefesiz, iláhi, devis, szemah* elnevezésű dalaik a vallási összejöveteleiken. Ennek ellenére az alevi–bektási zenével kapcsolatos írások száma igen korlátozott. Török zenekutatók 1920 óta gyűjtenek és jegyeznek le népzenei, török zeneszerzők pedig megpróbálkoznak egy török népzenei alapuló nemzeti stílus megteremtésével. Hiányzik azonban az az elemző, összehasonlító módszer, mely a népzenei anyag tipizálására, osztályozására és a különböző népek dallamcsoportjai közötti kapcsolatok feltárására irányulna. Kivételesnek számítanak az olyan etnomuzikológiai–antropológiai munkák is, melyek a zene társadalmi kapcsolatait vizsgálják. A megjelent írások között főképpen rövid cikkek, vers vagy zenei antológiák, az alevi–bektási illetve a török zenével kapcsolatos általános könyvekben található rövidebb utalások, és egy, a szemahokkal kapcsolatos tanulmányt említhetünk.²⁰ Duygulu (1997, IX. old.) szerint „egyre több könyv születik meg az alevi–bektásizmus történelmi, elméleti és politikai vonatkozásairól, de csak néhány kutató vizsgálja a zenéjüket”. Boratavot idézve: „nincs a török népi vallásról átfogó tanulmány”.²¹

Ugyanakkor a Török Rádió és Televízió (TRT) török népzenei repertoárjának több mint ötezer dallama között elszórtan szerepelnek a *tasavvufi halk müziği*, azaz a népi vallás darabjai, igaz, többnyire az általános „népdal” megnevezés alatt.²² A TRT és a HAGEM²³ archívumai pedig számos további, a repertoárba be nem emelt, illetve le nem jegyzett népi vallási dallamot tartalmaznak.²⁴

Speciálisan a Törökország európai részén élő vallási dalokkal kapcsolatban az elsők között Muzaffer Sarısözen és Halil Bedii Yönetken neve említendő. Ők a Török Köztársaság megalakulását követő években gyűjtöttek, többek között Kırklareliben, ahol Vahit Lütfi Salcı-tól vallási dalokat is vettek fel.²⁵

A terület vallási zenéjéről az első fontosabb közlést Vahit Lütfi Salcı (Vahit Dede) 1940-es Kırklareli környéki kutatásai eredményezték.²⁶ Ő néhány kottát is közölt, és kitért a zene és a versek közötti kapcsolatokra, sőt, egyes nyelvi sajátosság-

²⁰ Clarke 1999. Rövid cikkek: (Aydn 1999, Duygulu 1992), antológiák (Duygulu 1997, Eyüboğlu 1983, Gölpınarlı 1992, Nüzhet 1930, Öztelli 1973, *Pir Sultan Abdal* 1976, Tanses 1997, Uluçay 1994), rövid hivatkozások alevi zenéről (Atalay 1991, Birdoğan 1988, 1994, Birge 1937, Erseven 1990, Zelyut 1992, 1993) illetve a török zenéről szóló általános könyvekben (Markoff 1996, Stokes 1992) valamint egy tanulmány a szemahokról (Bozkurt 1995).

²¹ Boratav: E. I. III: 1094a.

²² A TRT repertoár a hivatalosan előadásra engedélyezett dallamoknak egy bizottság által szentesített változatát tartalmazza. A bizottság a dalokon a nyomtatás előtt gyakran változtatásokat eszközöl, leginkább a nem helyénvalónak ítélt szövegeken módosít. A TRT repertoárban megjelent alevi–bektási dallamokat Yaltrık 2002, 2003 összegyűjtve újra közölte.

²³ HAGEM = *Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü* azaz „Népi Kultúra Kutatásának és Fejlesztésének Általános Igazgatósága”.

²⁴ Sipos 1994, 1995 kötetekben számos alevi–bektási dallamot publikáltam.

²⁵ Yönetken 1966.

²⁶ Salcı 1941.

gokra is. Ezen kívül Cemil Demirsipahi *Türk Halk Oyunları* című könyvében találunk Âşik Ali Tanburacı-tól felvett néhány *nefes* dallamot.

Az első komolyabb mű, amely speciálisabban török népi vallási zenével foglalkozik az Isztambuli Konzervatórium *Tasnif Heyeti*²⁷ által gyűjtött daloknak az 1933-ban megjelentett 4. és 5. kötete, melyekben 87 bektási *nefes* kottája szerepel.²⁸ Helyszíni tapasztalataink szerint ennek a kiválóan lejegyzett dallamrepertoárnak csak egy részét ismerik és éneklük a területen ma élő bektások.

Fontos megemlíteni a Turgut Koca és Zeki Onardan által publikált *Gül Deste* kötet különböző kiadványait (pl. Ankara 1987, 1998), melyekben számos vallási *nefes* dallam található kottával és szöveggel. Ezeket a könyveket valóban használják a trákiai bektások, de mivel nem zeneértők, csak a szövegeket olvassák belőlük; vallási dallam-repertoárjuk alapvetően eltér a *Gül Deste* kötetekben találtaktól. Sem ezekben a könyvekben, sem az Isztambuli Konzervatórium kiadványaiban nincs sem zenei osztályozás, sem elemzés.

2002-ben jelent meg Hüseyin Yaltrık könyve a *Trakya Bölgesinin Tasavvufi Halk Müziği* (Trákia vidékének vallásos népzeneje) címmel, majd 2003-ban ugyanezen cím alatt ugyanez a mű, más területekről való alevi és bektási vallási dalokkal is kiegészítve.²⁹ Ezek a publikációk értékes információforrások, elsősorban azzal, hogy közlik 133 trákiai vallási dallam kottáját és szövegét. Hiányosságuk, hogy a dallamok szövegtartalmuk szerinti csoportosításban kerültek közlésre, zenei elemzés vagy összehasonlítás nélkül. Noha Yaltrık (2002, VI. old.) megemlíti, hogy Trákia területén a *tasavvufi halk müziği* eltér az Anatóliában található népi vallások dallamaitól, megállapításának kifejtésére sem kerül sor. Hasonlóképpen nem kapunk információkat a vallási dallamok és népdal repertoár közötti összefüggésekről sem.

Mindenképpen úgy tűnt hát, hogy a trákiai bektások zenei világáról még sok újat lehet elmondani, biztosan ezek közé tartozik zenéjük osztályozása és összehasonlító elemzése.

A zenei osztályozásról

Amikor megmutattam a számos lejegyzést és zenei elemzést tartalmazó *Azeri Folksongs* (Sipos 2004) kötetemet egy amerikai etnomuzikológus ismerősömnek, így kiáltott fel: „régimódi”!. Mi is lehet e mögött?

A 19. század végén – 20. század elején az univerzalista mód uralkodott, mely mindennek az eredetét és változását (fejlődését) kutatta, ebből alakult ki azután az összehasonlító népzene-kutatás. Az összehasonlító népzene-kutatást az (amerikai dominanciájú) etnomuzikológia követte, melynek fő kérdései és néha a módszerei is

²⁷ A csapatot Ali Rifat, Rauf Yekta, Zekâizade Ahmet és Dr. Suphi alkotta.

²⁸ İstanbul Konservatuvarı Tasnif Heyeti, *Bektaşî Nefesleri*, İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, Feniks Matbaası, 1933, İstanbul.

²⁹ A második kötet első fele lényegében megegyezik a 2002-es kötetel, második fele pedig főként korábban publikált vallási dalokat és imákat (ilahi, nefesz, tatyán, deysis, gülbänk és dua) közöl.

megegyeznek a szociális, illetve kulturális antropológiáéval: hogyan működnek az egyes kultúrák.

Tudnunk kell, hogy a magyar népzene kutatás bölcsőjénél olyan nagy zenészek voltak mint Bartók Béla és Kodály Zoltán, akik a zenekutatás egy új ágának a megalapítói lettek, mely erőteljesen a nemzeti kultúrára irányul, szélesen feltárva annak történelmi gyökereit és kulturális–földrajzi kapcsolatait, bevonva a kutatásba a nyelvészetet és más tudományokat is.

Mielőtt elhatározzuk, hogy melyik módszert is válasszuk, fel kell tenni a kérdést: szükséges-e vizsgálni egy olyan, helyenként kihalófélben levő jelenséget, mint a falusi, illetve nomád népesség népi vallásossága és ennek zenei repertoárja. Nem kellene-e figyelmünket sokkal inkább a nagy központok és a városok modern zenei trendjeire fordítani?

Az új jelenségek vizsgálata kétségkívül fontos. Mégis, a nyelv után talán a népzene a népek legjelentősebb alkotása, mely speciális figyelmet érdemel. Számos zenei réteget közös kulturális háttérű közösségek alkottak meg, csiszolták, formálták dallamait és dallamstílusait évszázadokon, talán évezredekken keresztül, sok esetben megőrizve zenei lényegüket az állandó változás folyamatában.

Ráadásul a zenének van egy saját élete is, mely bizonyos mértékig független attól a közegtől, melyben felhangzik. Ha például Johann Sebastian Bach fűgáit vagy Schoenberg alkotásait elemezzük, talán nem feltétlenül szükséges ismernünk életük minden apró mozzanatát. És még valami. Bár a kulturális és társadalmi aspektusok hangsúlyosak, alapvetőek az újabb etnomuzikológiai vizsgálatokban, nem várhatjuk el, hogy a társadalomtudományok más ágainak képviselői lejegyezzék, elemezzék és főleg vizsgálják magát a zenét. Ezt a munkát a zenetudósoknak és népzene kutatóknak kell elvégezniük.

A nyelvészek, különösen az összehasonlító nyelvészek jó példát szolgáltatnak erre. Bár különböző módszereket és megközelítéseket alkalmazhatnak, a legtöbb nyelvész egyetért abban, hogy szükség van szótárra és nyelvtani leírásokra. A népzene esetében a szótárnak egy megbízható népzenei antológia, a nyelvtannak pedig egy jó osztályozás felelhet meg. A népzene kutatásban az osztályozás egy tipológiát jelent, mely a hasonló dallamokat dallamtípusba, a hasonló típusokat dallamosztályokba tömöríti. Ily módon a kezdetben zavaros dallamtömeg jól áttekinthetővé, megtanulhatóvá válik.

Az osztályozás különösen fontos, ha különböző népzeneket kívánunk összehasonlítani, mert míg egyes dallamok hasonlósága nem bír nagy jelentőséggel, zeneileg homogén nagy dallamcsoportok rokonsága már mélyebb, néha genetikus kapcsolatokra utalhat, és szerencsés esetben segítségükkel történelmi összefüggésekre vagy zenei univerzálákra is fény derülhet.

Optimális esetben a világ összes népzeneje ott lenne a polcunkon rendezett kötetekben. Ekkor nekiláthatnánk egy népzenei világtérkép felvázolásához, melyen az egymást átfedő tengerek és az különálló szigetek meggyőzően rajzolódának ki. Ekkor felvázolhatnánk, hogy milyen területeken, mely sajátos formában élnek egyes zenei stílusok, melyek a nemzeti, és melyek a nemzetek feletti formák stb. Mindez sajnos ma még csak álom.

2004-ben a 37. ICTM konferencián vettem részt Dél-Kínában. Ha a jelenlevő sok száz résztvevő mindegyike hozzám hasonlóan 10 000 dallamot gyűjtött, elemzett volna, és ezeken alapulva 16 kötet és számos cikk született volna meg, most lenne egy sokmillió dallamos archívumunk és egy könyvtárunk sok ezer monográfiával. Mennyivel közelebb lennénk az összehasonlító népzene kutatás és Bartók Béla álmához: megismerni a világ népzeneit és a közöttük levő kapcsolatokat.

A bektási dallamok osztályozásának alapelvei

Minden népzeneben száz és száz, esetenként sok ezer dallam van, de ezek a dallamok nem függetlenek egymástól. Egyesek közülük közeli variánsok, melyeket egy elemzés szempontjából azonosaknak, vagy másképpen fogalmazva dallamtípusnak lehet tekinteni.

Az osztályozás során először meghatározzuk a dallamtípusokat, majd kapcsolatokat keresünk közöttük, és a hasonló típusokból dallamosztályokat kreálunk. Néha különböző dallamosztályok többé-kevésbé hasonló zenei formákból épülnek fel, ekkor ezekből zenei stílusokat állíthatunk össze. Ha előttünk van egy dallamtípusokra, osztályokra, illetve stílusokra osztott zenei anyag, akkor már van esélyünk arra, hogy különböző népek teljes zenei repertoárját vessük össze, néhány véletlenszerű hasonlóság megfigyelése helyett. A bektások közötti hatéves terepmunkának, a gyűjtött anyag lejegyzésének és elemzésének köszönhetően zenéjükről megbízható anyag van a kezünkben.

A következő lépés az osztályozás elveinek a kiválasztása. Mivel zenei osztályozás létrehozását tűztem ki célul, a nem zenei vonatkozásokat másodlagosnak tekintettem.

A dallamok között különböző zenei kapcsolatok léteznek, hasonló vagy éppen azonos lehet a szótagszám, a sorok száma, az ambitus, a ritmus, a zenei forma, a hangsor stb. Ha e tulajdonságok szerint osztályozunk, bizonyos értelemben hasonló dallamok kerülnek egymás mellé. Azonban ezek a tulajdonságok leírhatók néhány számmal, ezért a dallamok ritmusképlet, forma, hangsor stb. szerinti csoportosítása egy egyszerű, meglehetősen mechanikus feladat, mely ráadásul nem is világít bele a dallamrokonságok nagyobb mélységeibe.

Mégis, a dallamvonal az a tulajdonság, mely a legkomplexebb, mely a dallam zenei esszenciáját tartalmazza, és melyet nem is lehet jellemezni néhány szám segítségével, ezért a rendezés fő elvének ezt választottam.³⁰ Még pontosabban, a rendezés a dallam első felének a dallamvonala szerint történik, mely ebben a zenei világban, legalábbis a kétsoros dalok esetében kielégítően jellemzi az egész dallamot. Ugyanakkor a négysoros dallamoknál a szerkezet is fontos szerepet játszik, így ezek osztályozásánál a kadenciahangok fontosabbak, mint a kétsoros dallamoknál.

³⁰ Érdekes megfigyelni, hogy a magyar népdalok rendezésénél Kodály eleinte a ritmus alapján történő rendezés pártján állt, Bartók pedig a kadenciákon alapuló rendezés híve volt, véleményük azután helyet cserélt.

A zenei osztályozás célja olyan központi dallamok megtalálása, melyekre a repertoár nagy része visszavezethető. Ez az esetek többségében lehetséges volt, és a dallamokat dallamtípusokba illetve dallamosztályokba osztottam be.

Mint olyan sok népzeneben, a sorok legjellemzőbb dallamvonala a bektásiknál is ereszkedő vagy emelkedő-ereszkedő (domb), és ez a két forma ebben a dallamvilágban nem válik el élesen egymástól. Eltérő azonban a kis ambituson hullámszó mozgás, mely egy középső hangon zár, valamint a plagális dallamfelépítés. Relatív ritka itt az ütempáros dal, és még ritkább az emelkedve kezdődő dallam.

Az első lépésben a bektási dalok formájuk szerint hat tömbbe és egy függelékbe kerültek. A tömbökben dallamosztályok, a dallamosztályokban pedig dallamcsoportok foglalnak helyet.

tömb	osztály	a dallamok tipikus formája
A	1–2	Egy rövid sor
B	3–4	Két rövid sor
C	5	Négy rövid sor (1) főkadenciával
D	6–9	Négy rövid sor
E	12	Egy/két tripodikus sor
F	13	Kupolás szerkezet
Függelék	Függ. 1–2	Speciális dallamok

Nézzük most meg a tömbök főbb dallamcsoportjait képviselő dallamokat, ezzel megkezdve az ismerkedést a bektásik dallamvilágával. Melegen ajánlom a kottaolvasóknak, hogy szánjanak néhány percet a kottákkal való ismerkedésre, mert ezt követően számukra a bektási népdalok és vallási dalok többsége már ismerős lesz.

A tömb. Egyetlen rövid sorra visszavezethető dallamok

1. osztály. Trichord középső hangja körül forgó dallamok

1)

A - lay - la, pa - lay - la, Tah - ta ka - lay - la, oy, hoy, la.

1. kotta

2. osztály. Egyetlen rövid sorra visszavezethető dallamok

2)

A - na göl - ge - ci - ğim, a - na - ci - ğim, Ver e - li - ni, ö - pe - yim.

2. kotta

B tömb. Két rövid sora visszavezethető dallamok

3. osztály. Az első sor alacsonyán hullámzik vagy emelkedő, és gyakori az $A^k A$ forma

3)

Ya-rim sa-na gi-de-ce-gim Ha-zır-mi ge-lin-lik - ler.

3. kotta

4. osztály. Stagnáló, ereszkedő vagy domb formájú kisambitusú első sor

4)

Bah-çe-ler-de üç gü-zel var. Ge-zer o dost. ge-zer o.

4. kotta

C tömb. (=5. osztály) Négy rövid sor (1) főkadenciával

5)

Ben se-ni se-ve-rim can-dan i-çe-ri,

I-lik-ten, ke-mik-ten, kan-den-i-çe-ri, Hü.

5. kotta

D tömb. Négy vagy többsoros dallamok

6. osztály. Kisambitusú dallamok 2(2)x kadenciákkal és magasabb dallamok 4(2)x kadenciákkal

6)

Ya-ka-dan gi-der i-ken, Zi-kir Al-lah ve-rir-ken,

İs-ma-il pey-gam-be-rin Koy-nu-gü-der-i-ken, Hü, Hü, Hü.

6. kotta

7. osztály. Kis- és nagyambitusú dallamok $b3(b3)x$ kadenciákkal

7)

Mu-hab-bet ka-pu-sun a-ça-yım der-sen,

A-çan da aç-tı-ran A-li'-dir, A-li.

7. kotta

8. osztály. Pszalmodizáló és ereszkedő dallamok 5/4(b3)b3/1 kadenciákkal

8)

Te-kir-dağ'-dan yün al - dum, da, Ka - zak ö - re - yim di - ye.

Te-kir-dağ' - lı bir yar sev - dim Her gün gö - re - yim di - ye.

8. kotta

9. osztály. „Çanakkale” dallamok

9)

9. kotta

10. osztály. Dallamok ereszkedő ütem- vagy sorszekvenciákkal

10)

Oy, na - rin, na - rin, na - rin. Şo - för - dür be - nim ya - rim.

Ça - vuş i - zin ver - mi - yor. N'o - la - cak be - nim ha - lim?

10. kotta

11. osztály. Diszjunkt dallamok

11)

Kam - ber du - rur - du sa - ğın - da, Gö - ren - de cen - net ba - ğın - da.

A - li Fat - ma Tur da - ğın - da, Dost bi - ri Ve - li' - yi gör - düm.

11. kotta

E tömb. (= 12. osztály) Tripodikus dallamok

12)

Be - şik - le - re taş be - le - dim nen - ni,
Mev - lam - dan o - ğul di - le - dim. nen - ni.

12. kotta

F tömb. (=13. osztály) Kupolás dallamok

13)

Ye-şil da-ğın kö-şe-sin-de Ağ-lı - yo-rum sa-na sa-na,
Yol-la-rım-da o - nu Bek-li-yo-rum ka-na ka-na.

13. kotta

Függelékek

1. függelék. A magyar és anatóliai siratók kisformájához hasonló dallamok

A-1)

Bir sa - rı yı - lan ko - va - la - dı be - ni,
Kaç - tık - ça ye - re do - lan - dim ba - yır.

14. kotta

2. függelék. Dallamok jellegzetes hangközúgrásokkal

A-2)

Ka - ra - ça - lı gi - bi A - ra - mı - za gir - din.
Ma - dem oğ - lun kıy - met - liy - di, Ne - den ver - din ba - na?
Ma - dem oğ - lun pek tat - liy - di.

15. kotta

Vegyük most kissé közelebről szemügyre a D tömböt (6–11 osztályok). Ebbe a nagy tömbbe négyrészes dallamok kerültek, melyeknek számos kapcsolata van egymással és a bektasik egyes más dallamaival is.

6. osztály. Alacsony 2(2)x és és magasabb 4(2)x kadenciás dalok

6-1. Alacsonyan mozgó dallamok 2(2)x belső kadenciákkal (16-1 kotta). A hosszú első sorok két hasonló vagy akár azonos, alacsonyan mozgó motívumból állnak. A magas és alacsony kezdés közötti összefüggésre mutat példát Sipos-Csáki (2009: №298).³¹

6-2. A második csoport dallamai négy rövid, magasabb sorból építkeznek, jellemző kadenciasoruk 4(2)x (16-2 kotta).³² A csoportban különböző magasságokon kezdődő dalok foglalnak helyet, melyek sorainak az egymáshoz való viszonya igen hasonló a következő tömbökben levő dallamokéban látottakhoz. Néhány 6-2 csoportbeli dal C főkadenciával beilleszthető lenne a „pszalmodizáló” dalok közé (l. később):

1)

Şu kar-şı-ki yay-la-da göç ka-ter, ka - ter.
Bir gü-ze-lin der - di bağ-rım-da tü - ter, bağ-rım-da tü - ter.

2)

Ya - ka - dan gi - der i - ken, Zi - kir Al-lah ve - rir - ken.
İs - ma - il pey - gam-be - rin Koy - nu gü-der i-ken, Hü. Hü. Hü.

16. kotta Alacsony 2(2)x és magasabb 4(2)x kadenciás dalok 1) №296, 2) №301

7. osztály. Alacsony és magasabb b3(b3)x kadenciás dalok

7-1. Az első csoport megkülönböztető jegye a b3(b3)x kadenciasor és az, hogy az első sor középtájon vagy a sorvég előtt lekanyarodik a záróhangra (17-1 kotta). A hosszú első sor itt is gyakran két hasonló motívumból épül fel *aa* vagy *aa*_v szerkezettel.

7-2. A második csoport dallamainak első sorát szintén két hasonló motívum alkotja (17-2 kotta). Az előbbi csoport dallamaihoz képest e motívumok magasabban, az alaphangot nem érintve a C-D-E trichord magasságában mozognak, néha alacsonyabbról, néha magasabbról érkezve ide. A dallamok többségének első sora (A) E-D-C / E-D-C sémát követ, ilyen első sorokat a két rövid sorból álló dallamok között is látunk. A dalok közül egyesek a következő. osztályokbeli pszalmodizáló, illetve „Çanakkale” típusok egyszerűbb, kisebb ambitusú formái felé mutatnak.

³¹ A №-k ebben a cikkben a Sipos-Csáki (2009) kötet antológiájában levő dallamszámra utalnak.

³² A harmadik sor kadenciája legtöbbször 4, ritkábban b3, egyszer 1 fok.

7-3. A harmadik csoport megkülönböztető jegye, hogy a dallamok első sorában az F fontos szerepet játszik (17-3 kotta). Ez néha a C-F szembenállásban mutatkozik meg, néha abban, hogy az első sor gerince F.

1)

Dört ki-ta - hm sır - ri, es - ra - ri sen - sin,
Tan - ri-nın as - la - m A-lim gel, ye - tiş.

2)

Kim ne bi - lir bi - zi biz ne soy - da - mız,
Ne bir zer - re ot ne od su - da - nız.

3)

Ya - pın in - ge - le - rim, ya - pın, ki - na - mı ya - pın,
Ya-rın a-lay boş dö-ne-cek, cüm - bu-şe ba - km, ba - km.

17. kotta Alacsony és magasabb $b3(b3)x$ kadenciás dalok 1) №314, 2) №337, 3) №352

A következő három dallamosztály (8-10) szoros kapcsolatban van, mint azt a „Çanakale” osztály ismertetésének elején részletesebben kifejttem. Az idetartozó dallamok többségének jellemzője az ereszkedő, négy soros szerkezet.

8. osztály. *Pszalmodizáló és ereszkedő dallamok* $5(b3)b3/1$, ritkábban $4(b3)b3/1$ kadenciákkal

A legkisebb ambitusú csoportban a dallamsorok alapvetően az E-D-C trichordon recitálnak, majd a dallam végén A-ra ereszkednek. A bektási (és általában az anatóliai) népzeneben ezek a dallamok erősen összefüggenek egyes olyan ereszkedő dallamokkal, melyekben a C-D-E központ már csak halványabban érzékelhető. Az is jellemző, hogy egy dal előadásakor az első sor D/E-re emelkedő, oda G'-ről leereszkedő illetve az E-n stagnáló is lehet. A többi sor ereszkedő vagy domb formájú. Az osztály dallamait a sorok között és a sorokon belül is konjunkt dallammozgás jellemzi. Az itt szereplő dalok többségéhez lehet anatóliai, magyar és egyes más népek dallamaiból is párhuzamot állítani. A hasonló szerkezetű dúros dallamokat is itt sorolom fel. Láttuk azt is, hogy a két rövid sorból álló dúros dallamok közül sok meg-

egyezik e dallamok első két sorával. Ugyanakkor a négy hosszú sorból álló dallamok között is lehet a jelen osztályok dallamaihoz közeli párhuzamot állítani. A dallamokat első soruk magassága alapján sorolom fel.

8-1. Alacsonyabb, 4(b3)x és 5(b3)x kadenciás pszalmodizáló dallamok (18-1 kotta). Jellemzőjük a C-D-E, illetve E-E-E dallamkezdet és az E-nél nem magasabb első sor. Az első sor végén, illetve a második sorban hangsúlytalanul megjelenhet a G' is. Néhány alevi *nefes* és egy népdal is ugyanezt a sémát követi, eltekintve attól, hogy első soruk végén felugranak G'-re.

8-2. Első soruk végén és második sorukban is G'-re felnyúló 5(b3)x kadenciás magasabb dalok (18-2 kotta). Ezek a dallamok általános dallamtendenciájukban és kadenciáikban sokszor hasonlóak az előbbi osztály dallamaihoz, de bennük már az első sor vége felé hangsúlyosan megjelenik a G', és sokuk második, sőt, néha a harmadik sora is magasabbról ereszkedik az E-D-C sávba.

8-3. Magas első és második sor, gyakran G'-G'-E-E / G'-G'-E-E vázlatú első sorral (18-3 kotta). Itt az első sorok magasabban kezdődnek, de ebben a stílusban a G' az E hang helyettesítőjének számít. A középső sorok gyakran középmagasságban mozognak, de ereszkedhetnek magasabbról is az E-D-C sávba.

8-4. Számos hasonló szerkezetű E (#C) x kadenciás dúros dallam van, ezek különböző magasságú változatait mutatom be ebben a csoportban (18-4 kotta). E dallamok harmadik sora gyakran B-n ér véget.

8-5. A VIII-3-hoz nagymértékben hasonló, de négy hosszú (pontosabban nagyobb szótagszámú) sorból álló dallamok alkotják ezt a csoportot (18-5 kotta). A rövid és a hosszabb formák közötti összefüggés plasztikusabbá tételéhez egy 8-9 szótagos dallamot is helyeztem ide. A hosszú sorok lehetővé teszik a dallamsorok részletesebb kibontását, így itt gyakoribb az A'-ra való felnyúlás, illetve az összetettebb (7/8 + 7/8) ritmus. Itt már nemigen beszélhetünk C-D-E magról, de a dallamok többségéhez könnyű párhuzamot találni, elsősorban a négy rövid sorból álló magasabban mozgó pszalmodizálók között (7-3 osztály).

8-6. Az előző dallamok árnyékába helyezek néhány AABC formájú, 5(5)b3, 5(5)2 vagy 5(5)4 kadenciájú dallamot, melyek közül ABBC formával nem egy beillene a fenti pszalmodizáló dallamok magasabb típusai közé (18-6 kotta).

1)

Te-kir-dağ'-dan yün al - dtm, da. Ka - zak ö - re - yim di - ye,

Te-kir-dağ' - lı bir yar sev - dım Her gün gö - re - yim di - ye.

2)

Al Fa - di - mem, bal Fa - di - mem, Ya - nak - la - rı gül Fa - di - mem.

U - yan - u - yan, sa - bah ol - du, Gül yü - zü - nü yun Fa - di - mem.

3)

Sa - bah - tan çeş - me - ye var - dın mı, E - li - ni. yü - zü - nü yu - dın mu?

Çeş - me ta - şı - nın üs - tün - de Sen be - nim bi - le - zi - ği - mi bul - dın mu?

4)

E - kin ek - tim çöl - le - re de, Yol - dır - ma - dım el - le - re,

Kü - çük yaş - ta bir yar sev - dım, Ver - men o - nu el - le - re.

5)

Şe - ri - at ba - bın - dan gir - me - yen a - şık,

Ta - ri - kat sır - rı - na er - me - yen a - şık,

Ma - ri - fet ba - bın - dan geç - me - yen a - şık,

Ha - ki - kat - ta ka - mil sa - yıl - maz as - la, Hü.

6)

Gur-bet el-de bir hal gel-di ba-şı-ma.

Ağ-la-ma göz-le-rim, Mev-lam ke-rim-dir.

Ağ-la-ma göz-le-rim, Mev-lam ke-rim-dir.

18. kotta Pszalmodizáló és ereszkedő dallamok 5(b3)b3/1, ritikábban 4(b3)b3/1 kadenciákkal 1) №368, 2) №379, 3) №385, 4) №391, 5) №400, 6) №411

9. „Çanakkale” osztály

Ezeket a dallamokat egyik jellemző szövegvariánsuk miatt neveztem *Çanakkale* osztálynak. A dalokat két hosszú sor jellemzi b3(4)x illetve 4(4)x kadenciákkal, és Törökország-szerre tipikus trákiai dallamoknak tekintik őket. Alacsonyabb sorok esetén a D főkadencia az első dallamfélnek stagnáló vagy éppen emelkedő érzetet ad. Ebbe az osztályba többnyire két *ti ti ti ti / tá tá / ti ti ti ti / tá* ritmusképletű tizenegy szótagos vagy ilyenre visszavezethető sorból álló dallamok tartoznak, míg az előző osztály dallamainak többsége négy rövid sorból állt. (Kivételesen azonban itt is előfordul a négy rövid sorból álló szerkezet, ahogy az előző osztályban is láthatunk két hosszú sorból álló dallamot.)

További eltérés, hogy jelen osztályban a második sor végének hullámzó jelleget adva a D főkadencia előtt gyakran jelenik meg a C hang. Ezzel szemben a 8. osztály dallamainál a C-D-E magon való mozgás és a dallam közepén a C-re történő *ereszkedés* dominál. Számos *Çanakkale* dallam harmadik sora G-n ér véget, ez szokatlan a török dallamvilágban.

Fontos különbség az is, hogy a 8. osztály dallamai jobban közelítenek a szekvenciáképű építkező dallamokhoz. Azt is mondhatjuk, hogy a 8. osztály dalai közepén vannak, hasonlóságot mutatva mind a „*Çanakkale*” mind a „szekvenciás” dalokhoz. Mindhárom osztályban egyenletesen szerepelnek vallási és világi dalok is. Mindenesetre a 8–9–10. osztály dallamai *tágabban véve* ugyanabba a zenei stílusba tartoznak, és közülük a hasonló magasságúakat egymás mellett is tárgyalhattuk volna. A főkadencia kiemelkedő szerepe miatt választottam az iker-osztályokra bontást, és az egymás utáni tárgyalást. Az osztályokon belül a csoportok az első sorok magassága szerint követik egymást.

Az alábbi csoportok dallamaiban az első rész és a második rész vége hasonló, míg a második rész első fele sok esetben meglehetősen nagy változatosságot mutat, ahogy más dallamoknál is ez változásnak leginkább kitett szakasz. Nem vettem megkülönböztető jegynek, ha a dallam magasán indul, vagy A-ról felugorva kezd az adott csoportra jellemző mozgást.

Erre az osztályra is igaz, hogy dallamai sok szálon kapcsolódnak egymáshoz. Talán csak egy térbeli rendezés tudná részletesen megmutatni a közöttük levő különböző melodikai rokonságokat, az egyéb (ritmikai, hangnemi stb.) hasonlóságokról nem is beszélve.

9-1. C-re (vagy tovább A-ra) való ereszkedés/domb majd egy D-végű domb (19-1 kotta). E dallamok kadenciái $b3/1 (4) x$, és az ereszkedés valamint a domb lehet alacsonyabb vagy magasabb. A dallamok a 16-2 kotta dallamaihoz is mutatnak bizonyos rokonságot. Ide tartozik egy bővített szekundos skálán mozgó variáncscsoport is, melynek dallamait a különböző kadenciák ellenére a fent említett dallammozgás és a jellegzetes szerkezet, szöveg és ritmus határozottan összetart.

9-2. A magasabb csoport dallamainak első felét a D-re történő ereszkedés vagy domb jellemzi, melyet egy D-végű domb vagy egy kis hullám követ (19-2 kotta). Itt is vannak alacsonyabb és magasabb típusok. Szélső esetként $5(4)x$ kadenciás dalok is sorolhatók ide, ha első soruk végén egy D-re érkező hullámformát látunk. Fontos észrevenni tehát, hogy a sorok vége néha nem domb alakú, hanem egy G'-E-C-E-D hullám. Jellemző továbbá, hogy a második sorok sor közepén gyakran leereszkednek G-re vagy A-ra.

9-3. A 9-1 és a 9-2 csoportok határozottan kétosztatú első soraival szemben a 9-3 csoport e dallamainak első sorában egy viszonylag egyenletesen emelkedő majd D-re ereszkedő domb formát, illetve magas egy dombforma után magasról való ereszkedést látunk. (19-3 kotta). A második sorok itt is ereszkedő karakterűek. Az osztály csoportjait a dombformák magassága szerint sorolom fel.

1)

Pi-rim A - li de-gül mi dil-de sőy-le - nen,
Kis-me-ti-ni ka - yir - maz-dan u-ru - nan.

2)

Al - çak-ta-yük - sek - te ya-tan e-ren - ler. Hü,
Mür - ve - ti - niz var - dir, bul - maz dert bi - zi,
gör - mez dert bi - zi, Hü

3)

Gít - ti ge - li - rim di - ye, a - man, a - man.

A - man, yo - lu bi - li - rim di - ye.

A - man, yo - lu bi - li - rim di - ye.

19. kotta "Çanakkale" osztály 1) №417, 2) №443, 3) №470

10. osztály. Sor és ütem-szekvenciákból építkező dallamok

Noha a 8. és 9. osztály ereszkedő dallamaiban is láttunk szekundszekvenciás jelenségeket, a 10. osztályban a szekvenciális jelleg határozottabb formát ölt. Itt az egymást követő sorok legfontosabb hangjai egy-egy szekunddal kerülnek lejjebb, így a dalok jellemző kadenciái is E-D-C vagy D-C-B lesznek. Gyakran fordul elő, hogy a negyedik sornak csak az utolsó hangja (vagyis épp a dallam záróhangja) nem illik bele ebbe a szekvenciális ereszkedésbe, ekkor a dalokat az $A^4A^3A^2A^k$ szerkezet jellemzi. A szekvenciás érzetet sokszor erősíti az azonos sorritmus is. Ilyen szekvenciás dalok Törökország sok részén hallhatók, és nemcsak az alevik-bektásik, de a többségi szunniták is használják őket mind vallási, mind népi repertoárjukban.

10–1. $5(4)b3$ kadenciák, $A^4A^3A^2A^k$ szerkezet (20–1 kotta). A fenti tulajdonságok nagymértékben jellemzik ezt a típust. Itt is látjuk, hogy a szekvenciás ereszkedés nem minden hangban, sokszor inkább csak tendenciájában érvényesül. A csoport-hoz soroltam két olyan dallamot is, mely négy hosszú sorból áll. A két dallam vitathatatlanul rokon, de néha a szekvenciális ereszkedés plasztikusabb, míg más dallamokban inkább csak a kadenciahangokban mutatkozik meg.

10–2. A második szekvenciás csoport dallamai látszólag négy hosszú sorból állnak $4(1)x$ kadenciákkal (20–2 kotta). Ezek a Törökország-szerte közkedvelt dallamok azonban valójában rövidebb egységek, általában két ütem szekvenciálisan ereszkedő ismételtetéséből épülnek fel. Sok esetben *a* és *b* kétütemes egységekkel a dallam négy hosszú sorát a következő formában írhatjuk le: $ab^4/b^3b^2b/b^4b^3/b^2b$. Ennek megfelelően jellegzetes belső kadenciáik E-D/C-B-A//D-C/B-A.³³ Ez a dallam-alképzés igen sok konkrét formában változékonnyan valósul meg.

10–3. Magasról induló szekvenciás ereszkedés sok soral (20–3 kotta). Néhány dallam négynél több szekvenciásan ereszkedő rövid sorból épül fel, itt akár nyolcsoros $A^8A^7A^6A^5A^4A^3A^2A$ formák is megfigyelhetők. Ezekben a #F sokszor kadenciahangként is fontos szerepet játszik. Egy négy hosszú sorból álló dallam a sok soron ereszkedő, közben F#-en is kadenciázó rövidebb sorúakkal mutat rokonságot.

³³ Ezt a dallamformát Sipos (1994)-ben részletesebben tárgyalom.

1)

Sev - di - ğim kız ge - lin ol - muş, Be - nim de - ğil, e - lin ol - muş

Be - yaz ge - lin - lik i - çin - de Gi - der ge - ne ağ - li - yor - muş

2)

E - vem üs - tün şü ci - ha - na gel - me - den. A - dem a - ta gel - di. Pi - rim gör - dün mü?

Ah - test a - lıp na - ma - zı - nı ki - lar - ken Üs - tî - mü - ze do - ğan nu - ru gör - dün mü?

3)

İp - ti - da - i yol so - rar - san. Yol Mu - ham - med A - li - min - dir.

Yol Mu - ham - med A - li - min - dir. Hü. Hü.

Yet - miş - i - ki dil so - rar - san. Dil Mu - ham - med A - li - min - dir. Hüy. Hüy. Hüy.

Dil Mu - ham - med A - li - min - dir. Hüy.

Ge - ce o - lur. gün - düz o - lur. Cüm - le a - lem düm - düz o - lur. Gök - te kaç bin yıl - düz o - lur.

Ay Mu - ham - med A - li - min - dir. Ay Mu - ham - med A - li - min - dir.

20. kotta Sor és ütem-szekvenciákból építkező dallamok 1) №477, 2) №485, 3) №493

11. osztály. Diszjunkt dallamok

Diszjunkt dallamok 6#(4)2 vagy 7(5)b3 kadenciákkal (21 kotta). A korábban látott dallamok szinte kivétel nélkül konjunkt szerkezetűek voltak, vagyis egy központi hangregiszter összekötötte a dallamok első és második felét. A magyar, tatár, mongol stb. népzene egyes rétegeiben oly népszerű diszjunkt szerkezet, ahol a dallam első fele határozottan magasabb regiszterben mozog mint a második fél, általában véve idegen az anatóliai népzeneétől. Néhány 6#(4)2 kadenciás dallamban azon-

ban felfedezhető a törekvés, hogy a dallam első fele elkülönüljön az alacsonyabb második féltől. Egyes dallamok első fele határozottan egy kvinttel magasabb, mint a második fél, és nem számítva a sorismétléseket, szerkezetük A^5B^5AB formával jellemezhető. Más dallamok első fele inkább kvarttal magasabb az első résznél. Jól mutatják a diszjunkt szerkezetet és egyben a feloldására való törekvést a Sipos–Csáki (2009: №496, №497) dallamok, ahol a szabályos kvintváltó szerkezetet egy beszűrt szekvenciás sor töri meg. Egyes dallamok dúr skálán mozognak, amit számos variánsuk az utolsó sort elhagyva az itt szokásosabb kisterces skálára módosít. Más dallamoknál csak egy-egy sor között tűnik fel a kvint- illetve kvartváltás, és van olyan dallam is, melynek a szerkezete diszjunkt, de a sorok között nincs pontosabb megfelelés. Mint kadenciáik is mutatják, egyes 7(5)b3 kadenciás dallamoknál határozottan érvényesül a kvart-kvintváltó szerkezet; ezekhez a *nefes*z dallamokhoz könnyen találhatunk például magyar párhuzamokat is. A diszjunkt dallamok árnyékába tettem néhány speciális, halványan, sokszor csak kadenciáiban, illetve egyes részleteiben kvart-kvintváltó mixolíd dallamot.

Eş-ref-oğ-lu al ha-be-ri, Bah-çe bi-ziz gül biz-de - dir.

Biz de Mev-la - nm ku-lu-yuz, Yet-miş-i-ki dil biz - de - dir.

Hü. Hü. Hü.

21. kotta Diszjunkt dallam (№500)

Kapcsolat a vallási és a népi dallamok között

Bár a bektásiknál a *szemah* dallamok és a tánc az Istennel való misztikus egyesülést segíti, mégis sokszor azonos vagy igen hasonló zenei formák szolgálnak vallási és világi célokra is. A rendezés során világossá vált, hogy a bektásik vallási és világi repertoárja nem független egymástól. Ez a kapcsolat egyes esetekben csak szerkezeti, hangnemi, azonban sok esetben és éppen a fontosabb típusoknál dallampárhuzamok is felállíthatók. Röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy a legegyszerűbb egysoros, kisambitusú formák között a népdalok (és néhány *szemah* táncdallam) dominálnak, és ahogy haladunk a nagyobb ambitusú, négyesoros formák felé, úgy kerül elő egyre több, egymáshoz hasonló nefesz és népdal.

Az összefüggés nem véletlen, hiszen a bektásizmus népi vallás, nincs központi oktatási rendszere, és míg a költők versei a másolgatott füzetekben variálódva bár, de lényegüket megőrizve terjedtek, a dallamok megőrzésére csak a népi emlékezet volt hivatott. Ezért éneklük a legtöbb verset a saját népdalaikra vagy azokhoz igen közeli formákra. És ugyanez magyarázhatja azt is, hogy noha alapvető vonásokban az alevi–bektási szokások és alapelvek hasonlóak, miért olyan eltérő az egyes terüle-

tek zenei repertoárja. Ugyanakkor, mint láttuk, egyes közösségekben kimutathatók olyan zenei rétegek is, melyek nagymértékben eltérnek a népzenei stílusoktól. A bektási zene tanulmányozása tehát egyrészt felszínre hoz régebbi népzenei stílusokat, hiszen a dallamok vallási szertartásokon történő használatának konzerváló hatása van, másrészt a népzenevel való összevetés segít kimutatni az eltérő, csak a vallási szertartással kapcsolatos zenei rétegeket.

A dallamok szövegei és magyar fordításuk

№1, *Hidrellez dal*, Fatma Bulut (1922 Kılavuzlu), Çorlu

Alayla, palayla, Tahta kalayla, hoy, hoy, Tahta kalayla,	Menettel, csapattal, Fakarddal, ej, haj, Fakarddal,
Biz gelin alırız Sizin alaydan, hoy, hoy, Sizin alaydan.	Menyasszonyt veszünk, A csapatotokból, ej, haj, A csapatotokból.
Ne istersin, ne istersin Sen bizim alaydan, hoy, hoy, Sen bizim alaydan?	Mit kívánsz, mit kívánsz A mi csapatunktól, ej, haj, A mi csapatunktól?
Orda bir burda bir dilber gördüm, Onu isterim, hoy, hoy, Onu isterim.	Itt is, ott is egy szép nőt láttam, Őt kérem, ej, haj, Őt kérem.
Dilberin adını, dilberin adını, Bildirin bize, hoy, hoy, Bildirin bize!	Szép nőnek a nevét, a szép nő nevét Mondjátok meg nekünk, ej, haj, Mondjátok meg nekünk!
Dilberin adı, dilberin adı Fatma hanımdır, hoy, hoy, Fatma hanımdır.	A szép nő neve, a szép nő neve Fatma asszony, ej, haj, Fatma asszony.

№30, *Menyasszonybúcsúztató*, Hanife Uğurlu (1932), Çeşmekolu

Ana gölgem, anacığım, Koyu gölgem anacığım, Ver elini öpeyim, Kaldır kolun, o geçeyim!	Anyám, védelmezőm, anyukám, Erős védelmem, anyukám! Add a kezed, hadd csókoljam meg, Emeld fel a karod, hadd menjek!
Ana, gölgem, anacığım, Mallarından mallar istemem, Canlarından canlar istemem, Ana, gölgem, anacığım.	Anyám, védelmem, anyukám, Vagyondból semmit nem kérek, Nagy lelkedből egy darabot sem kérek, Anyám, védelmem, anyukám!

№90, *Mani*, Sabite Toygar (1960 Beyci Kofçaz), Kırklareli

Ayağında terlikler,
Beyaza eşerler,
*Yarım sana gideceğim,
Hazır mı gelinlikler.

Beyci'de pazar olur,
İçinde gezen olur,
Beyci köyü kızları,
Eskiden güzel olur.

Tatlıpınar köyümüz,
Zemzem akar suyumuz.
Sevip sevip ayrılmak,
Yoktur öyle [h]yuumuz.

Papucs a lábamon,
Fehéres színű.
Kedvesem, hozzád megyek,
Kész-e a menyasszonyi ruha?

Bejdzsi faluban vásár van,
Sokan sétálnak ott.
Beydzsi lányai
Szebbek, mint valaha.

Tatlıpınar a falunk,
Élet vize³⁴ a patakunk.
Szeretni és elválni,
Nincs ilyen szokásunk.

№146, *Hidrellez dal*, Refik Engin (1956 Kılavuzlu), Yeni Bedir

Bahçelerde üç güzel var,
Gezer o dost, gezer o.
Biri gelin, biri güvey,
Biri kız dost biri kız.
Gelin güvey senin olsun,
Kız benim dost, kız benim.

Refr. Biner ata dayler aşar,
Bir efendim var benim.
Ağzı ballı başı güllü,
Kokar o dost, kokar o.

Bizim mahallede üç beygir var,
Kışner o dost, kışner o.
Biri aygır, biri beygir,
Biri at dost, biri at.
Aygır, beygir senin olsun,
At benim dost, at benim.

A kertekben van három szép,
Sétálnak, barátom, sétálnak.
Egyikük menyasszony, másuk vőlegény,
Harmadik lány, barátom, lány.
A menyasszony, vőlegény tiéd legyen,
Enyém a lány, barátom, a lány az enyém.

Refr. Lóra száll, és hegyre hág,
Ilyen uram van nekem.
Mézes a szava, rózsás a feje,
Hogy illatozik, illatozik.

A mi utcánkban három ló van,
Nyerítenek, barátom, nyerítenek.
Egyik csődör, másik kocsisló,
Harmadikuk ló, barátom ló.
A csődör és a kocsisló tiéd legyen,
Enyém a ló, barátom, a ló az enyém.

³⁴ Az élet vize csodás dolog, Mekkában a Kába kő melletti kútból folydogál.

№254, *Nefesz*, Fatma Yıldız (1938 Ahmetler), Kırklareli

Ben seni severim candan içeri,
İlikten, kemikten, kandan içeri.
Yolum var bu erkan, erkandan içeri,
Meni sorma bana bende değilim,
Bende bir bende var benden içeri.

Jobban szeretlek a saját lelkenél,
Csontvelőmnél, csontomnál, véremnél.
Ez az én utam, mely istenhez vezet,
Ne kérdezz felőlem, én nem is létezem,
Van egy énem, a bensőmnél is beljebb.

Kalmadı takatım dizde derman yok,
Bu nasıl mezheptir dinden içeri?
Süleyman kuş dilin söyler dediler,

Nem maradt erőm, elfáradt a lábam,
Miféle vallási rend ez a valláson belül?
Szüleyman madármnyelven szól – így beszélük,

Süleyman var Süleyman'dan içeri.
Yunus'un sözleri yare yakışır,
Kapında kullar var sultandan içeri.

Van egy Szüleymán Szüleymánon belül?
Junusz beszéde isten kedveséhez méltó
Bejáratoznál a szultánnál is különb szolgák áll-
nak.

№301, *Nefesz*, Emrullah Yılmazgüç (1938 Bulgária), Zeytinburnu

Yakadan gider iken,
Zikir Allah verirken,
İsmail peygamberin,
Koynu güder iken.

A parttól eltávolodóban,
Allah nevét dicsőítve,
Amikor Iszmail próféta
Bárányait legettette.

Kıldığım namaz idi,
Beş vaktini koymaz idi,
Üç günlük çöregimi,
Olmazsa yemez idim.

Imádkoztam
Napjában nem pont ötször,
Háromnapos zsemlemet,
Sem tudtam megenni.

Ben yaslandım şol taşā,
Gör neler gelir başā,
Bir gün misafir gelmezse,
Verirdim kurda kuşā.

Nekidőltem egy sziklának,
Halld, mi történt velem!
Egy szép nap, ha nem jön vendégem,
Farkasnak, madárnak adtam volna.

Bir öğlen mehelinde,
Çıka bir derviş geldi,
Çobana selam verdi,
„Aleyküm selam” dedi.

Egy nap ebédidőben
Ott termett egy dervis,
Köszöntötte a pásztort,
Aki viszonzotta a köszöntést.

Çoban ben açım dedi,
Sana muhtacım dedi,
Dişim yoktur yemeğe,
Var katık getir dedi.

A pásztor mondta, hogy éhes,
Segíts rajtam,
Fogatlanul hogy egyek,
Ha van kenyérré való, hozz!

Günes vurdu şu dağa,
Bülbül yollandı baya,
Çoban aldı kulleyi,
Gitti koyun sağmaya.

Rásütött a nap a hegyre,
Előbújtak a pacsirták,
A pásztor megragadta vödkrét,
Elment birkát fejni.

№333, *Nefesz*, Hanife Konbal (1947), Çeşmekolu

Muhabbet kapısın[ı] açayım dersen,
Açan da açtıran Ali'dir, Ali,
Hakkın cemalini göreyim dersen,

Gören de gösteren Ali'dir Ali.

Ha meg akarod nyitni a szép társalgás kapuját,
A nyitó és nyitató is Ali, Ali.
Ha azt mondom, hadd lássam az isteni igazság
arcát,
A néző és a láttató is Ali, Ali.

Muhammed Mustafa cihan serveri,
Cihanda açılır bu yolun sırrı,
Kimseler bilmezdi Ali'den gayrı,
Bilen de bildiren Ali'dir Ali.

Mohamed, Musztafa a világ ura,
A világban tárul fel ennek az útnak a titka.
Alin kívül más nem ismeri,
Az ismerő és a feltáró is Ali, Ali.

Münkirin askeri Şam'a çekildi,
Mümün olanlara nağme yazıldı,
Kırkların ceminde şerbet ezildi,
Ezen de ezdiren Ali'dir Ali.

Visszavonult a hitetlen sereg Damaszkuszba,
Az igazhitűeknek dicsihimmuszt írtak.
Negyvenek gyűlésén szőlőt préseltek,
A préselő és préseltető is Ali.

Gel derviş kardeş düşme inada,
Safı kıl gönlünü olasin sade,
Terk eyle benliği eriş murada,
Eren de erdiren Ali dir Ali.

Gyere, dervis testvér, légy kitartó,
Tisztítsd meg szíved, legyen egyszerű.
Ne légy önző, így érj célba,
Aki célba ért, és aki célba juttat, az Ali.

Fahri kainattır kırkların başı,
Onu bilmeyenin nice olur işi,
Bosnevi akıttı gözünden yaşı,
Akan da akıtıran Ali'dir Ali.

A világ dicsősége a negyvenek feje
Mi lesz azzal, ki őt nem ismeri?
Bosznevi hullatta könnyét
A hulló és a hullató is Ali, Ali.

№368, *Népdal*, Mürvet Engin (1958 Deveçatağı), Kılavuzlu

Tekirdağ'dan yün aldım da,
Kazak öreyim diye,
Tekirdağ'lı bir yar sevdim
Her gün göreyim diye.
Refr: Oh-oh-oh-oh-oh olsun da,
Eski yarım yok olsun,
Yenilerden bir yar sevdim,
Onun ömrü bol olsun.

Tekirdağban gyapjút vettem, hogy
Pullóvert kössek.
Tekirdağban szeretóm volt, hogy
Mindennap láthassam.
Refr: Oh-oh-oh-oh így legyen,
Tünjön el a volt szeretóm,
Új kedvesem lett,
Hosszú életű legyen.

Tekirdağ minaresi de
Yandandır eklemesi,
Takkık nişan yüzüğü de
Kolaydır beklemeşi, *Refr.*

Tekirdağ'ın yolları da
Tümenliktir tümenlik,
Malkaralı yarime de
Allah vermiş güzellik, *Refr.*

Tekirdağ minaretjéhez
Oldalról hozzáépítettek.
Fölhúztuk a jeggyűrűt
Így ki tudom várni [az esküvőt] + *Refr.*

Tekirdağ útjain
Csapatok, csapatok.
A Malkara-i kedvesemnek
Allah adott szépséget. + *Refr.*

№478, Népdal, Şükriye Çakır (1969 Ahmetler), Devletliagaç

Devletliagaç minaresi
Yetmiş iki basamak,
...elfelejtette]im yarim
Senden ayrı yaşamak.

*Oy, narin, narin, narin,
Şofördür benim yarim.
Çavuş izin vermiyor,
Ne olacak benim halim?*

Oy, narin, narin, narin,
Askerdir benim yarim.
Çavuş izin vermiyor,
Gelemiyor yarim.

Devletliagaç minaretteje,
Hetvenkét lépcsős.
[lehetetlen] kedvesem
Tőled külön élnem.

Ó, karcsú, karcsú, karcsú,
Sofőr az én kedvesem,
Nem ad szabadságot a tizedes,
Mi lesz így velem?

Ó, karcsú, karcsú, karcsú,
Katona az én kedvesem,
Nem ad szabadságot a tizedes,
Nem tud eljönni hozzám a kedvesem.

№502, Szemah, Ali Osman Bozdemir (1953), İlhan Demiralay (1956), Musulça

Kamber dururdu sağında,
Gören de cennet bağında,
Ali Fatma Tur dağında, ey.
Refr. Ben dedem Ali'yi gördüm,
Dost biri Veli'yi gördüm.

Dört çırağ yanar şem'ada,
Aslanlar gizli meşede,
Yedi iklim dört köşede, *Refr.*

Yedi iklim dört köşede, *Refr.*
Karanfilim deste deste,
Bergüzar yolladım dosta,
Mihmandan bir dolu iste, *Refr.*

Kamber ott állt a jobbján,
A néző pedig a mennyországban,
Ali és Fatma a Tátor-hegyén.
Refr. Ali nagyapámat láttam,
A barát Velit láttam.

Négy gyertya ég a gyertyatartóban,
Oroszlánok rejtőznek a tölgyesben,
Hét éghajlat négy égtájon, + *Refr.*

Hét éghajlat négy égtájon, + *Refr.*
Szegfűm csokorszámra,
Ajándékot küldtem a barátomnak,
Kérj a vendégtől egy italt, + *Refr.*

Cennet kapısında duran,
Mühüre kilidi vuran,
Yezide lanet yağdıran, *Refr.*
Pir/Şah Sultanım aşka düştüm,
Cümle meleklerden üstün, *Refr.*

Mennyország kapujában álló,
A pecsétre lakatot tett,
A gonoszra átkot szórt +*Refr.*
Pir/SahSzultánom, szerelembe estem,
Minden angyal fölött álló +*Refr.*

№545, *Altató*, Havva İbrahimoglu (Bulgaria), Bulgaria*

Beşiklere taş beledim nenni,
Mevlamdan oğul diledim, nenni
Mevlam bana oğul verdi, nenni
Şimdi de uzun ömür versin, de,
büyüsün, nenni.

Bölcsöbe követ pólyáltam,
Istenemtől kisfiút kértem, tente
Istenem kisfiút adott, tente,
Most még hosszú életet is adjon, hogy megnő-
jön, tente

№577, *Nefesz*, Hatice Şişmanova (1934 Yenibal), Aliye Mehmedova (1911 Yenibal – Bulgária), Bulgária

Yeşil dağın köşesinde ağlıyorum sana
sana,
Yollarımda onu bekliyorum kana kana.
Aşık oldum sana sana, ağlıyorum yana
yana.

Zöld hegy [eldugott] sarkában sírok érted
Útjaimon őt várom szívvel-lélekkel
Beléd szerettem, érted sírok keservesen.

№593, *Népdal*, Hamiş Zümbül (100 Selanik), Enez

Bir sarı yılan kovaladı beni
Kara çalıya doladı beni.
Ah, arabacı, aman taligacı,
Olsa da bana bir kiracı.

Egy sárga kígyó kergetett,
A rekettyésben körém tekeredett.
Hej, kocsis, hej, taligás,
Bár lenne nekem is egy bérlóm!

Kara toprak döşek olacak,
Yılan da başı yastık olacak.

Fekete föld lesz a matracom,
Kígyófej pedig a párnám.

№598, *Népdal*, Lütfiye Kuruoğlu (1952, szunnita), Lüleburgaz

Karaçalı gibi,
Aramıza girdin.
Madem oğlun kıymetliydi,
Madem oğlun pek tatlıydı,
Neden verdin bana?
Al oğlunu koy çuvala,
Salla salla vur duvara!

Mint egy fűria
Közénk álltál,
Ha már a fiad annyira drága,
Ha már a fiad olyan édes,
Miért adtad hozzám?
Fogd a fiad, dugd egy zsákba,
Csapd a falhoz.

Hivatkozások

- ARSLANOĞLU, I.
2000 Alevilik nedir?, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 13, 153–184. old.
- ARTUN, E.
2002 Anadolu inanç önderlerini besleyen eski inanç sistemleri, dinler, inanışlar, in: *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, 23-28 Ekim 2001, Ankara, 25–39. old.
- ATALAY, B.
1991 *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 2nd ed., İstanbul.
- AYDIN, A.
1999 Melih Duygulu ile Söyleşi, *Folklor/Edebiyat*, 17, 171–176. old.
- AYTAŞ, G. – YILMAZ, H.
2001 *Hacı Bektaş Veli: Makalat-ı Gaybiyye Kelimat-ı Ayniyye* (G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi 1), Ankara.
- BABINGER, F.
1922 Der Islam in Kleinasien, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, vol. 76, p. 126
- BAJALJEVA, T. D.
1972 Šamanstvo i šamanskij kul't (glava V), in: MOLNÁR, Á. ed.: (2003): *A sámánhit emlékei. Török népek* (Magyar Östörténeti Könyvtár 17), Szeged, 65–84. old.
- BIRDOĞAN, N.
1988 *Notalarıyla Türkülerimiz*, İstanbul.
1994 *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, 2nd ed., İstanbul.
- BIRGE, J. K.
1937 *The Bektashi Order of Dervishes*, London, Luzac – Hartford. Conn, Hartford Seminary Press.
- BORATAV, P. N.
1962 Masal tekerlemelerinin çeşitleri ve anlamları, in: *Németh armağanı*, 79–88. old.
- BOZKURT, F.
1995 *Semahlar*, 2nd ed., İstanbul, Cem.
- AÇIBLAK, N.
2005 *Mersin Tahtacıları. Halkbilimi Araştırmaları*, Ankara.
- CLARKE, G. L.
1999 *The World of the Alevis. Issues of culture and identity*, New York – İstanbul, AVC Publications
- DE JONG, F.
1985 The Kızılbaş Sects in Bulgaria: Remnants of Safavi Islam?, *The Turkish Studies Association Bulletin*, 9, 1, 30–32. old.
- DUYGULU, M.
1992 Şanlıurfa'da Bir Bektaşî Köyü: Kısas, *Cem*, 1, 8, 35–38. old.
1997 *Alevi-Bektaşî Müziğinde Deyişler*, İstanbul.
- E. I.
1999 Encyclopaedia of Islam CD-ROM Edition v. 1.0, 1999, Leiden, The Netherlands, Kroninklijke Brill NV.
- ERSEVEN, İ. C.
1990 *Alevilerde Semah*, Ankara.

- EYUBOĞLU, S.
1983 *Pîr Sultan Abdal*, İstanbul.
- FODOR, P.
1999–2000 Az oszmán állam életrajza 1–2. rész, *Török füzetek*, VII, 4, 3–5., VIII, 1, 1–3. old.
- GOLDZIER, I.
1981 *Az iszlám kultúrája*, I-II. köt., Budapest.
- GÖLPINARLI, A.
1992 *Alevi Bektaşî Nefesleri*, 2nd ed., İstanbul. İstanbul Konservatuvarı Tasnif Heyeti (1933), İstanbul, Bektaşî Nefesleri. İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı. Feniks Matbaası.
- KNOROZOV, Ju. V.
1949 Mazar-Şamun-Nabi (Nekotorye perežitki domusul'manskih verovanij u narodov Horezmskogo oazisa), *Sovetskaja etnografija*, 2, 86–97. old.
- KOCA, Turgut – ONARDAN, Zeki
1987, 1998 *Gül Deste*, Ankara.
- KRESSING, F.
2000 The Specific Situation of Religion in Albania and the Albanian Bektashis – An Example for Crossing Religious and Political Boundaries, Paper presented at the 6th Biennial EASA Conference in July 27, Krakow.
- MARKOFF, I.
1996 Bir gizli İslam mezhebinin çözümlenmesinde dışavurumcu kültürün rolü: Türkiye Alevileri örneği II, *Cem*, 6, 61, 46–48. old.
- MÉLIKOFF, I.
1999 Le problème bektaşî-alevi: quelques dernières considérations, *Turcica* 31, 7–34. old.
1999a Bektâşilik/kızılbaşlık: tarihsel bölünme ve sonuçları, in: OLSSON, T. – ÖZDALGA, E. – RAUDVERE, C. eds: *Alevi Identity* (Tarih Vakfı Yayınları 70), İstanbul, 3–11. old.
1999b) 14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları, in: ZACHARIADOU, E. A. ed.: *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1639)*. (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), İstanbul.
- NÜZHET, S.
1930 *Bektaşî Şairleri*, İstanbul.
- OCAK, A. Y.
1991 Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, in: TOPALOĞLU, B. ed.: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul, 1, 110–116. old.
- ÖZTELLİ, C. ed.
1973 *Bektaşî Gülleri*, İstanbul.
- SALCI, V. L.
1940 Gizli Türk Halk Musikisi ve Türk Musikisi'nde Armoni Meseleleri, In: ÜTÜK, E. ed.: *Nümmune*, İstanbul.
- SHIBGATULLINA, E.
1997 Kazan Tatar folklorunda tasavvuf, in: V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Komular seksiyon bildirileri (Kültür Bakanlığı Yayınları 1871), Ankara, 207–213. old.
- SIPOS, J.
1994 *Török népzene* I. köt. (Mühelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 14), Budapest, MTA Zenetudományi Intézet.

- 1995 *Török népzene* II. köt. (Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 15), Budapest, MTA Zenetudományi Intézet.
- 2001 *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2004 *Azeri Folksongs – At the Fountainhead of Music*, Budapest.
- 2006a *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music*, published by the Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı and the Hungarian Embassy, Ankara.
- 2006b *Azerbaycan El Havaları – Musiqinin İlk Qaynaqlarında*, Bakû, Azerbaycan, Ebilov, Zeynalov ve oulları.
- SIPOS, J. – CSÁKI, Éva
2009 *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- STOKES, M.
1992 *The Arabesk Debate: Music and Musicians in Turkey*. Oxford, Clarendon.
- TANSES, H.
1997 *Ozanların dili notalarıyla*, İstanbul.
- ULUÇAY, Ö.
1994 *Kaygusuz Abdal Sultan*, İstanbul.
- YALTIRIK, H.
2002 *Trakya Bölgesinin Tasavvufî Halk Müziği* (Kültür Bakanlığı Yayınları 2947), Ankara.
2003 *Tasavvufî Halk Müziği & CD*, Ankara.
- YÖNETKEN, H. B.
1966 *Derleme Notları I.*, İstanbul, Orkestra Yayınları
- YÖRÜKAN, Y. Z.
1998 *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar* (Kültür Bakanlığı Yayınları 2104) (Başvuru Kitapları 56), Ankara.
- ZELYUT, R.
1992 *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, 7th ed., İstanbul, Yön.
1993 *Aleviler Ne Yapmalı?*, İstanbul, Yön.

SIPOS János

EGY TÖRÖK SZÚFI KÖZÖSSÉG NÉPDALAI ÉS VALLÁSI ÉNEKEI

A tanulmány egy misztikus iszlám közösség, a Törökország európai részében élő szúfi rendnek a trákiai bektásiknak a zsoldárait és népdalait mutatja be. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy alig van tanulmány, különösen könyv, mely törökországi népi vallási énekekkel foglalkozna. Egy közösség vagy terület zenéjét rendezett formában tárgyaló, a török népi és vallási dallamokat összevető és szélesebb környezetben is értelmező írás pedig korábban még nem látott napvilágot. Mivel a népi vallások sok elemét őrzik az iszlám előtti török kultúrának, ezért kutatásuk elsőrendű fontosságú többek között az őskeresztény közösségek kutatásához ugyanúgy, mint a török identitás, a török etno- és kulturális genezis megértéséhez. A bektási kutatás annak az összehasonlító népzenei vizsgálatnak egy lépése, mely Bartók 1936-os anatóliai útjával kezdődött, Vikár László és Bereczki Gábor 1957–1978 közötti Volga-Káma–Bjelaja-vidéki gyűjtéseivel folytatódott, és a magam anatóliai, kaukázusi,

azeri, kazak, kirgiz, türkmén valamint mongol és észak-amerikai indián népzenei kutatásaimmal zajlik. 1999–2003 között Csáki Évával több mint kilencszáz dallamot vettünk videóra 24 trákiai faluban 150 bektási férfitől és nőtől, ez elegendőnek tűnt a közösség zenei világának bemutatásához. Írásunkban röviden ismertetjük a bektási rend történetét, bemutatjuk a trákiai bektásikat, és szólunk néhány szót a Törökországban élő szúfi közösségekről is. A cikk középpontjában a bektásik népdalainak és vallási zenéjének elemző, osztályozó és összehasonlító igényű bemutatása áll, melyet bő kottapéldákkal illusztrálunk. A cikket számos bektási népdal és vallási dallam szövege, azok magyar fordítása és egy bő bibliográfia zárja.

János SIPOS

THE FOLKSONGS AND PSALMS OF A TURKISH SUFI COMMUNITY

The subject-matter of our article is the psalms and folk songs of an Islamic mystic community, the Bektashis of Thrace, the European part of Turkey. There is hardly a study, let alone a book, on folk hymns of the peoples of Turkey. There is none that is devoted to the systematic presentation of the music of a community or region, comparing Turkish folk and religious tunes and interpreting them in a broader context. It is clear however that folk religions preserve a lot of elements of pre-Islam Turkish culture and hence their research is of prime importance for an understanding the culture of old Anatolian Christian community, or the Turkish identity and the Turkish ethnic and cultural genesis. The Bektashi research was a step in a series of comparative ethnomusicological investigations which began with Bartók's trip to Anatolia in 1936, continued with László Vikár's and Gábor Bereczki's researches in the Volga-Kama region in 1957–1978 and with my field researches into Anatolian, Caucasian, Azeri, Kazakh, Kirghiz and Mongolian (as well as North American Indian) folk music. Between 1999 and 2003 we videotaped over 900 tunes in 24 Thracian villages from 150 Bektashi men and women. By the end of the fieldwork series I felt we had attained our goal: we had recorded the overwhelming majority of their religious hymns and also several of their folksongs. In the article we shortly introduce the history of the Bektashi order, the present situation of the Thracian Bektashi communities and the Sufi communities in Turkey in general. We focus on the comparative analysis and classification of the folksongs and hymns of the Bektashi people illustrating with ample musical transcriptions. The reader also finds the text of several folksongs and a larger bibliography.